

תורה תענית

תענים שלושה כמה

התהוותם ואת השתלשלותם
שנים ועקרונות שציבנו את
הדורות.

והודת מוקדשת לדינמיקה
קחה לתמורות העתים
הן בעיות חוק ושאלות חיים
התנאים המשחתיים.

ת בספר משמשות דוגמאות
של חז"ל, לחקק התמודדותם
מכליל בעיות מחזומי הדת,
ה: והן מעמידות אותנו על
עולם ההלכה להסתגל
סטוריות ולמצבים משחתיים
העקרונות.

גילת משמש פרופ' לחלמוד
ר-אילן, למד בישיבות ליטא
שבידושילים, מוסמך האוניבר-
בה הוכתר כד"ר לפילוסופיה.
וורת באוניברסיטת תל-אביב,
Yeshiva שבני-יורק, וכבית
ע"ש ש"ז שכטר כבארצות-
ספרים ומאמרי מחקר רבים
התלמודית ותולדות ההלכה.
R. Eliezer ben Hyrcanus, א
ע בהוצאת אוניברסיטת בר-

בן שלוש-עשרה למצוות?

מאימתי חייב אדם מישראל במצוות האמורות בתורה?
תשובה על שאלה זו מצויה לכאורה בשתי משניות מפורשות. האחת היא בנידה נ. י"א (=)
תוספתא חגיגה פ"א ה"א (2):

תנינןק שהביאה שתי שערות או חולצת או מחיבמת, וחייבת בכל מצוות האמורות בתורה. וכן תנינן שהביא שתי שערות חייב בכל מצוות האמורות בתורה.

מכאן, ששתי שערות הן סימני בגרות. והבאתן משמשת ראיה על הילד והילדה שהם גדולים ועל ראשית החיוב במצוות האמורות בתורה.
המשנה השנייה היא כאבות ה, כא:

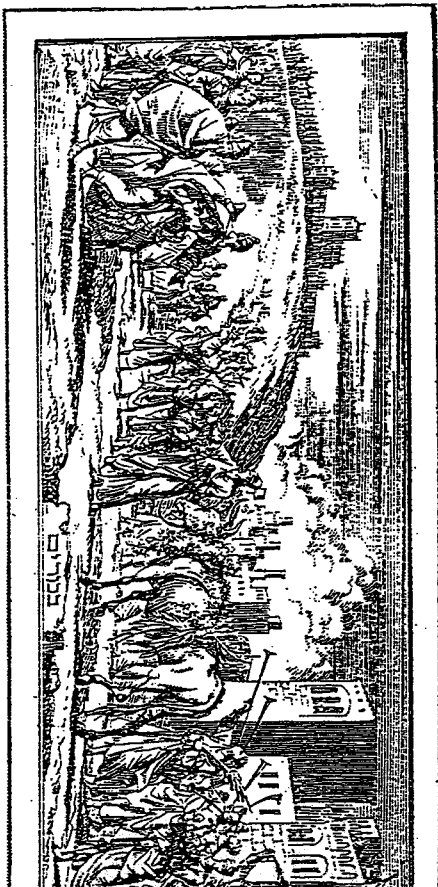
הוא היה אומר: בן חמש למקרא, בן עשר למשנה, בן שלוש-עשרה למצוות. בן חמש-עשרה לגמרא, בן שמונה-עשרה לחופה, בן עשרים לדרת...¹

כלומר, כשמונעי הילד לגיל שלוש-עשרה מחייב הוא במצוות.²
אך יש להעיר מיד, כי משנה זו במסכת אבות היא תוספת מאוחרת ואיננה חלק אינטגרלי ממסכת אבות המקורית. עמדו על כך המאירי, בעל מחזור ויטרי, בעל תוספתא ויטריאלי, בעל מלאכת שלמה ועוד.³ אין היא מובאת כנוסחת הרמב"ם, איננה בכמה יום טוב.

1 לדעת ר' יוסי, קטנה חולצת אף על פי שאינה חייבת במצוות האמורות בתורה. ראה ידה נב ע"א, יבמות קה ע"ב.

2 ראה קידושין מ טע"ב: "כני זה בן ר"ג שנה ויום אחד... נאמן לנדרים ולתמימים ולתקדשות ולערכים. אבל לא למכות ולעונשים". מכאן, שמגיל שלוש-עשרה שהו יום אחד לבן. ומגיל שתים-עשרה שנה ויום אחד לכהן, ועונשים כמלקות וכתונשים אחרים. ראה רש"י ותוספתא שם. ועיי' גם ידה מה ע"ב, וכשי"ש שם ד"ה לעונשין. — ראה המלחמה לרש"י לנדר כט ע"ב ד"ה יוסי, והמלחמה לרש"י לאבות ה, כא, ותוספתא יום טוב למשנתו, לפתחם "איש" האמור בתורה הוא בן שלוש-עשרה. ראה לדבר, בבראשית לז, כה בתוב, "ויקחו שני בני יעקב שמעון ולוי אחי דינה איש חרב", ולפי המדרש היה לוי באוהה שנה בן שלוש-עשרה; ראה בראשית ובה מהדרות תאודור-אלבק, פרשה פ, י עמ' 965. אולם ראה צוואת השבטים, צוואת לוי ב, ב. שלוי היה בן עשרים כאשר נקם בחמור אבי שכם או שמונה עשרה שנה, כאמור, שם, יב, ה.

3 במחזור ויטרי לרבנו שמוחה, מהדרות שמעון הלוי איש הורכין, ר"צ ירושלים, תשכ"ג עמ' 548, רש"ם אחרי פ"ה מ"כ "חסרת מסכת אבות", והמאירי למשנה זו בתוב: "במשניות ישנות ספרדיות גורסים כאן: הו"א היה אומר עז פנים... יהי רצון שתבנה עירך במהרה בימינו... אפשר שהיה טיפוס המסכתא, אלא שנתחספו בה אח"כ דברים... וכן אין גורסין במשניות ישנות: הו"א היה אומר בן חמש שנים...".

נראה שגם לדעת תנא קמא, "קטן" חייב בטוכה מדאורייתא. אלא שלתנא קמא יש להבדיל בין קטן שצריך לאמו, שהוא פטור מן הסוכה, לבין קטן שאינו צריך לאמו, שהוא חייב בטוכה מדאורייתא. כך גם יוצא מהרמב"ם יומתן בן עזריאל לפסוק הנזכר: "כל דכוריא בישראל, ואפילו זעירי דלא צריכין לאמהון, ויחבין במטלללללל". ואילו שמאי מחמיר וסובר, שגם קטן הצריך לאמו חייב בטוכה מדאורייתא.

הבבלי בטוכה כח ע"כ מעיר על הסתירה שבין הספרא הדורש "כל — לזכות את הקטנים", למשנתנו הקובעת שקטן פטור מן הסוכה. וההלמוד מתוך, שמשנתנו עוסקת בקטן שלא הגיע לחינוך, ואילו הספרא דן בקטן שהגיע לחינוך, וקרא אסמכתא בעלמא. אולם דומה שהסוגיה הסתמית בטוכה שם איננה אלא העברה מהגנה ד ע"א. שהרי תשובה לסתיירה מצויה במשנה גופה, המבחינה בין קטן חזקין לאמו שהוא פטור מן הסוכה, לקטן שאינו צריך לאמו שהוא חייב בטוכה. וכבר העירו על כך בעלי החטופות והראשונים במקום 8. לפי זה אין כל צורך לומר שמדרש הכתוב "לזכות קטנים" הוא אסמכתא בעלמא. ואין כל הכרח לפירוש שחזיב קטן בטוכה הוא מדרבנן. אפשר שהספרא דן בקטן שאינו צריך לאמו, ומשנתנו עוסקת בקטן שצריך לאמו. ככל אופן, ההלכה הקדומה המשתקפת כדברי שמאי הזקן וכמשנתנו הייתה סבורה, שגם קטן שהוא למטה מגיל שלושים-עשרה חייב בטוכה מן התורה.

נביא דוגמה נוספת. בתוספתא יומא פ"ד (פ"ה) ה"ב שנינו:
 חינוקות סמור לפרקן מחזכין אותן בפני שנה וכפני שתיים, בשביל שיהיו רגילים במצות. ר' עקיבא היה מפטיר (כ"ע): מבטל בבית המדרש בשביל חינוקות שיאכילום אבותיהם.¹⁰ מלשה בשמאי הזקן שלא רצה להאכיל את בנו, וגזרו עליו והאכילוהו בריהו.¹¹

כלומר, ר' עקיבא היה מבטל תורה בבית-המדרש ומשלח את התיכור ביום הכיפורים לכתיהם, כדי שיאכילו את ילדיהם ולא יצומו. והליתיהו מספרת, ששמאי הזקן לא רצה להאכיל ביום הכיפורים את בנו הקטן, עד שתכניס גזרו עליו, והכריחיהו להאכיל את בנו בידיהו.

- נראה ששמאי הזקן חייב את הקטנים בצום יום הכיפורים, כשם שהוא חייב את הקטנים בישיבה בטוכה. ייתכן ששמאי סמך על הכתוב ויקרא כג. כט: "כי כל הנפש אשר לא תענה בצעם היום הזה, ונכרתה מעמדה", ואפילו קטן ומינקה ככלל זה.
- 8 ראה תוספתא שם ד"ה כאן: רי"ן אפשיטין. מביא לינוח המשנה, עמ' 723.
 - 9 השווה יומא ת, ד ופירוש הבבלי והירושלמי למשנתו, שם, ת, ד.
 - 10 בפסחים קט ע"א מוכח מסורת דומה: "אמר עלי על ר' עקיבא: ממיזרי לא אמר הגיע עת לעמוד בכת המדרש, חוץ מערב פסחים וערב יום הכפורים. בערב פסחים, בשביל חינוקות כדי שלא ישנו, וערב יומת"פ, כדי שיאכילו את בניהם". אולם התוספתא שלחא מתפשת כפשוטה על יום הכיפורים גופו, וכן פירשה המאירי בעניינהו מ ע"ב ד"ה ומה שאמר. וכן יצא מברך רבנו בספר הירוש, חלק הש"ת, מהדרות שלא חזקו, בולין, חגי"ת, עמ' 111. וראה ר"ש ליברמן, תוספתא כפשוטה, מוצר, חלק ד, עמ' 812-813.
 - 11 ביומא עו ע"ב וחולין קו ע"ב נתפרשו הדברים לענין נטילת רייים ביום הכיפורים, עיי' שם. אולם מן התוספתא מוכח, שהכוונה שגזרו עליו להאכיל ביום הכיפורים משום סנה, וראה תוספתא כפשוטה, שם, עמ' 813.

לפי הראמור בעזרא ג. ח ורכברי הימים ב לא, ין, היו הלויים נכנסים לצעח על מלאכת בית ה', לשמש כמשוורים במקדש, מכן עשרים שנה ומעלה. לפי זה, הכוונה במונה "קטן" שבמשנה זו היא לצעורי הלויים, שהם למטה מבני עשרים שנה, מכאן שהמונה "קטן" במשנה זו מציין אדם שלא הגיע לכלל חזיק במצווה מסוימת: עבודה כבדת-המקדש. כייצא בו שנינו בשקלים א, א-ג:

באחד באדר משמיעין על השקלים... בתמשה עשר בו שלחנות היו יושבין במדינה, בעשרים וחמשה ישובו במקדש. משיישובו במקדש התחילו למשכן. את מי משמכין? לויים וישאליים, גרים ועבדים משוחררים, אבל לא נשים ועבדים וקטנים... (ועיי' גם א, ה).

מצוות מתצית השקל מוטלת מן התורה על כל אחד מבן עשרים שנה ומעלה: "כל העבר על הפקדים מבן עשרים שנה ומעלה יתן תרומת ה'" (שמות ל, יד). מי שלא שקל משכנים אותו, אבל אין מהשכנים נשים ועבדים וקטנים, כלומר מי שהוא פחות מבן עשרים אין מהשכנים אותו. גם כאן נקרא "קטן" מי שהוא פחות מגיל עשרים.

מדוגמאות אלה נמצאנו למדים, שאין הגדרה חד-משמעית למונה "קטן" במשנה, הדבר מתנה בעניין הנדון, לגבי מצווה התלויה בעלייה לרגל ובלילכה ברגלים, מוגדר "קטן" מי שאינו יכול לעלות ברגליו למקדש: ואילו לגבי מצווה שגגל חיובה עשרים, קוראת המשנה "קטן" למי שהוא למטה מגיל עשרים.

ב. הגגל למצוות לפי ההלכה הקדומה
 נעין עמה בכמה מקורות, המעידים כי ההלכה הקדומה לא הכירה כלל גיל מסוים כגיל מחייב ביחס למצוות האמורות בתורה.
 כטוכה ב, ח שנינו:

לדעת שמאי הזקן, המייצג את ההלכה הקדומה, אפילו קטן המוטל בערסיה, אשר זקיק תמיד לאמו, חייב מדאורייתא לשבח (לשכב) בטוכה.
 אכן כך שנינו בספרא, אמור, פרק יז, ט. על הכתוב ויקרא כג, מב: "בספת תשוב שבחת ימים, כל האזרח בישראל ישוב בספת", נאמר שם: "כל האזרח — לזכות את הקטנים". וכבר העיר ר' וידאל הצרפתי, בן המאה השש-עשרה, בפירושו לספרא (דרך הקדוש), כי שיטת הספרא כשמאי הזקן, הסוכר שגם קטן בן יומו חייב בטוכה מדאורייתא. כך כתבו גם הריטב"א והפני יהושע, שלשמאי הזקן החיוב על הקטן לשבח בטוכה הוא מדאורייתא, ולא משום חינוך. זהו לשון הפני יהושע: "מה תנוד בקטן בן יומו, שאין בו דעת כלל, להיכב במצוות עשה? וייתר נראה דהא חומרא דשמאי אינו משום חנוך, אלא מטעם חייב עצמותי משמע ליה להחמיר, מטעם תשוב כעין תדודו".

התנאים, ²³ ואף המפרשים הראשונים מתקשים בה בהשוואתם אותה להבחנות שבמשנר. ²⁴ המגמה לקבוע את גיל שלוש-עשרה כגיל הכניסה לכל המצוות, הגיעה לשיאה בתקופת הבהרת-המצוות, בדברי הרא"ש בתשובתו (כ"ל טז, א) הכותב, כי הדין שבן שלוש-עשרה למצוות הוא הלכה למשה מסיני. ²⁵ קביעת גיל אחיד ושיוויונים אחרים למצוות הנוגות אגב, מנמת הסטאנדארטיזציה — קביעת גיל אחיד ושיוויונים אחרים למצוות הנוגות — מוכרת לנו גם בתולדות אחרים, כגון בהלכות טומאה וטהרה ובהלכות שבת. ²⁶ בניגוד לדיפונצציה בשיוויונים, שהיתה רווחת בהלכה הקדומה, השתוללה ההלכה המאוחרת לקביעת שיוויונים סטאנדארטיים. מנמת זו פעלה גם כפיון של קביעת גיל אחיד, קביעת גיל שלוש-עשרה כגיל המעבר מקטנות לגדלות.

1. הגיל לכבדות ציבורית

במקרא נקוב גיל עשרים כגיל קובע לעניינים שיש בהם משום ביטוי להשתייכות לעדה ולקבלת אחריות ותפקידים ציבוריים. עשרים הוא הגיל להימנות על פקודי העדה, על הדינאים לצבא ועל המצווים לחת את מחצית השקל לכסף על נפשותיהם. ²⁷ גם לעבודת המקדש, נלצח על המלאכה, ונכנסים הלויים מכן עשרים שנה ומעלה. ²⁸ וכן לעניין תשלומי ערכין למקדש (ויקרא כו, א-ה) יצאו בני עשרים ומעלה מכלל קטנים. יתר על כן, בספרות החיצונית מצינו גם שמצוות קרבן הפסח חלה רק על בני עשרים שנה ומעלה. בספר היוכלים מט, א, יז נאמר: "בדבר הפסח לעשותו בעתו בארבעה עשר לחודש הראשון... כל איש אשר בא ביומו יאכלוהו בבית המקדש אלהים לפני ה' מכן עשרים שנה ומעלה". כיוצא בו במגילת המקדש יז, ח: "מכן עשרים שנה ומעלה יעשו אותו ואכלוהו כללית". ²⁹ הסיבה לכך היא: מכיוון שבקרבן פסח נאמר "ושחטו אותו כל קהל עדת ישראל" (שמות יב, ו) וכן פסוקים ג, ט, החילו, כנראה, מציוות זו רק על בני עשרים ומעלה, שכן מגיל זה ואילך נמנים עם עדת ישראל, כאמור לגבי מפקד העם: "שאו את ראש כל עדת בני ישראל... מכן עשרים שנה ומעלה כל יצא צבא בשארל" (במדבר א, כ-ג). גם העונש על יוצאי מצרים, שרבו להתלונן במדבר, הוטל על בני עשרים שנה ומעלה, בלבד: "כמדבר הזה יפלו פגורכם, וכל פקדיכם לכל מספרכם, מכן עשרים שנה ומעלה,

23 הכתנה זו מופיעה לראשונה בפי אבוי בחגיגה ד"א, בדבר תנאים מצאנו רק כמנה מקומות אהרה כללית להחרי גודלים על הקטנים, ואה, למשל: ספרא, אחי מות, פירשה ח, ו, שם, פוק יא, ב; ספרי זוסא, שלא לך, מהדורת הורו"ק, עמ' 288.

24 ראה טובה כה יצב בחוספות שם ד"ה נאן, וחדושי הריטב"א שם.

25 השוואת נ"א במצוות לדש"י לאבות ה, כא: "דמי שהביא שתי שערות כאלל מצוות דאורייתא, ודולכה למשה מסוי היא, ושער חכמים הבאת שתי שערות לשלל עשרה".

26 ראה להלן "על השערות לא חכמים הם שנתו?" עמ' 63 ואילן. מנמת זו מצויה גם בהלכות שביעית וראה שביעית א, א: "עד אימתי חורשין בששן האילן ערב שביעית? עד שתכלה הלחה... אמר רבי יפה לפר"י... ושלם כ, א: "עד אימתי חורשין בששן האילן ערב תפסה, ובשדה האילן ערב העצרה". שמעון נתח תורה כל אחד ואחד בדרך: אלא בשדה האילן ערב תפסה, ובשדה האילן ערב העצרה". שמואל ל יב-טו: במדבר ל, א-ג.

27 דברי הימים א כ, כד-כו: עזרא ג, ח.

28 ראה: י, ידן, פגילת המקדש, א, עמ' 80, ב; עמ' 55, L. Ginsberg, *An Unknown Jewish Sect*, New York, 1976; Ch. Albeck, *Das Buch der Jubiläen und die Halacha*, Berlin, 1930, pp. 14, 47.

פקדים בהשתלשלות ההלכה

במשך הזמן נרחבו מעריכת בדיקה אינטימית זו, ויסטינינוס קיסר, למשל, אשר, מטעמי יעוה, את הבדיקות הנפופיות לשם קביעת הבגרות. ²² בדומה לזה רכא אומר: "קטטה הגיעה לכלל שנותיה, אינה צריכה בבדיקה, חזקה הביאה סימונים" (נדרה מו"ע א, מח ע"ב). לם, כדור שבימי התנאים ולפניהם שימשה הבדיקה הנפופית אמצעי לקביעת הבגרות בהולגות בכל הנוגע לענייני אישות, לענייני נישואין, גירושין, ייכוס וחלוצה.

ה. מנמת הסטאנדארטיזציה

ימים ראשונים היה קיים אפוא מצב מיוחד, מצב מוזר: גיל המעבר מקטנות לגדלות היה זרן לשיוויים, בהתאם לסוג המצווה הנדרשה, ובהתאם לאישיותו של הילד. גיל הכניסה למצוות היה שונה מן הגיל שבו יכול אדם לקבל על עצמו נדרים והקדשות, שני הגילים הללו שונים היו מן הגיל הקובע את המעמד האישי בענייני אישות. גיל המעבר מקטנות לבגרות נמשך אפוא למן הגיל הרך ועד לגיל שלוש-עשרה, ואף למעלה מזה, ולא ו בלבד, אלא קביעה מדרווקת של גיל החובה בכל מקרה חייבה, כאמור, בבדיקה גירוביודואולית של הנוגע בדבר מכחינת היכולת הפיסית, הכגרות השכלית, או הכגרות רביוולוגית.

נוצר מצב מוזר, למשל: ילד בן אחת-עשרה שהביא שתי שערות, שקדש אשה — לל בן שתים-עשרה שא הביא שתי שערות, שקדש אשה — אין קידושיו תופסין, הואיל ללא הביא סימני בגרות, ודן הנערה כפגועה לכל דבר. מכחינה כפשו נדרים והקדשות — בדברה והתחייבותיה תקפים, ואילו חכרתה שהיא בגולה או אף למעלה הימנה, אם אינה פיקחת — כל התחייבותיה בטלות ומבטלות. מצב מיוחד כזה מכביד מאוד על כל מערכת משפטית-הלכתית, השואפת לנורמות וכללים אחידים, ומעוניינת בשיוויונים כרויים ושווים לכל.

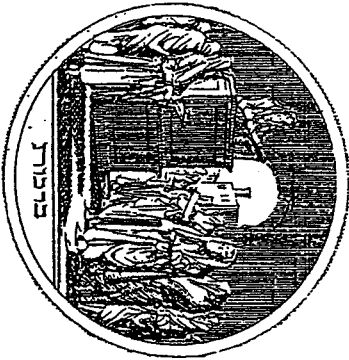
אכן, ההבדלים הרבים בדרמי התפתחותם ובמועדי התבררותם של בני-אדם, הניעו את החכמים לצמצם את מרווח הזמן של גיל הכניסה למצוות האמורות בתורה. שאפשו, לקביעת גיל אחיד לחיוב כל המצוות למצוות השונות, ולחתור, עד כמה התוצאה מכך עדים אנו לזמנה המסתמנת לאחור את גיל הכניסה למצוות. תחילה יאחרו את גיל הכניסה למצוות לגיל הכאה שתי שערות, כאמור במשנת נידה ו, יא, במשך הזמן, עם הפסקת בדיקות של סימני בגרות בנף האדם, החלו לראות בגיל שלוש-עשרה את גיל המעבר מקטנות לגדלות, ראשיתה של מנמת זו בסוף ימי התנאים והמשכה בימי האמוראים, והיא באה לידי ביטוי בדברי הכבלי בחגיגה ד ע"א וסוכה כה ע"ב. המניח שמדרשי ההלכה המתחייבים קטנים במצוות סוכה, בראיית פנים ברגל וכדומה אינם אלא אסמכתא בעלמא, בניגוד לפשוטם של המקורות התנאיים ונכונם לדברי הירושלמי, הכבלי רואה את חיוב כל הקטנים שלמטה מגיל שלוש-עשרה כמצווה מדרבנן, ולשם כך מבחין היא בין קטן שהגיע לחינוך לבין קטן שלא הגיע לחינוך. הבהנה זו לא מצאנוה במקורות וינם אחד ולקטן בן י"ג שנה ויום אחד. בדרורה הראשונים שדיו ממחרים להביא שערות היה זמן גדלות קודם הדב"ה

B. Cohen, *Jewish and Roman Law*, New York, 1966, II, p. 3. ראה: *Codex Justinianus* 5, 60, 3

"במקום שאין מי שרועל לידך לפני החיבה אלא אחד, ופעמים שטרור כמלאכה, ויש שם גערים... אפילו בן י"ג שנה ויום אחד... נעשה שליח ציבור", "דהא מחייבי כותנן בן שלוש עשרה למצוות"³⁶ וכן החירו לשאת כפיים ולעבור לפני החיבה באופן ארעי, למי שהביא שתי שעצרות, אפילו אם לא נתמלא זקנו ולא מלאו לו עשרים שנה.³⁷

*

נסכם בקצרה את דברינו. ההלכה הקדומה לא הכירה את גיל שלוש-עשרה כגיל חובה למצוות התורה. אדרבא, ההלכה הראשונה הקרימה חובה זו לגיל הרך בהתאם ליכולת הפיזית של הילד לכצע בפועל את המצוות. מאידך גיסא, לעניינים הנוגעים לכנרת שכלת ולבגרות ביולוגית, הכירה גם ההלכה הקדומה את סימני הגוף ואת הגילים בין אחת-עשרה לשלוש-עשרה כגיל מעבר מקטנות לבגרות. מחלה היו מחליטים בשעת הצורך על גיל הבגרות של היחיד על-פי בדיקות אינדיבידואליות. אולם מימי האמוראים נתגבשה המגמה ליצור אחידות במועדי חלותם של חיובי הקטן במצוות. הן גיל החיוב והן גיל הענישה נקבעו לגיל שלוש-עשרה (ולבן) — שתיים-עשרה (ולבן) — והמצוות שחילד עושה לפני גיל זה הוגדרו כמצוות מדרבנן. ברבות הימים נתנסחה האמרה "בן שלוש-עשרה למצוות", אשר השתרשה בתודעת האומה ונעשתה הלכה לדורות.

משאלה לרב נטרונאי גאון ומתשובתו, ראה אוצר הגאונים, מגילה, עמ' 42, סי' קנו ובתעודתו: שלבי הל'קט, סימן י', מהדורת כתר, עמ' 11. ראה תוספות מגילה כ"ד ע"א ד"ה ואינו עובר, וד"ה ואין נושא כפיו: תוספות סוכה מב ע"א ד"ה היודע לפרוס: שולחן ערוך אורח חיים, סי' קכ"ה, ס"ק ל"ד; ר"ש ליברמן, תוספתא כפשוטה, חלק ה', עמ' 1275.

אשר הלינתם עלי" (במדבר יד, כט). לפי המסורת התלמודית, אין ביה-דין של מעלה קונוסים, עונשים וכוותחים אלא מבין עשרים שנה ומעלה.³⁰ אולם, המגמה לקבוע את גיל שלוש-עשרה כגיל החובה למצוות האמורות בתורה, נביאה בעקבותיה את קביעתו של גיל שלוש-עשרה גם כגיל הענישה בדין פתי-הדין לטעורבים על המצוות הכתובות בתורה. כך התפתח המצב המיוחד, שאף-על-פי שאין ביה-דין של מעלה עונשים וכוותחים פחות מבין עשרים, הרי ביה-דין של מטה קונוסים, מלקים דינים ארבע מיתות גם על בני עשרים ומטה.³¹

ברם, אם באשר לאחרייתו של אדם למעשיו ולאוורו חייב נקבע גיל שלוש-עשרה כגיל המעבר מקטנות לגרות, הרי לבגרות ציבורית, להשתייכות מלאה לעדה ולקבלת כוונותיהם וחובותיהם — נשאר עשרים הגיל הקובע. יתר על כן, מצינו בכר"ל כמה גונוניים נוספים שהתחלתם בגיל עשרים ומעלה. לדברי רבי אבהו בשם ר' יוחנן, אדם אישיראל שהוא פחות מגיל עשרים פסול לדון דיני נפשות.³² לדברי רב נחמן בשם שמואל, יצין ממכר של אדם ממכר בקרקעות שירש מאבותיו עד שיהיה בן עשרים.³³ כן מסופר שהנוגעים היו מונועים את אחיהם הצעירים מהליכנס לעבוד במקדש עד שימלאו להם געששים שנה, אף-על-פי שלפי ההלכה כשרים לעבודה משהביאו שתי שעצרות.³⁴ אף לעניין שיליח-ציבור ועלייה לדוכן נאמר: "אינו עובר לפני החיבה, ואינו נושא את כפיו, ואינו עומד הל הדוכן עד שישלל זקנו. רבי אומר: וכולהם מבין עשרים שנה ומעלה".³⁵ אלא שבשקבות המגמה הכללית למקד את חיוב כל המצוות לגיל הבאת השעצרות, לגיל שלוש-עשרה, התפרשה הלכה זו שדווקא שלילי-ציבור קבוע אינו מתמנה פחות מגיל עשרים, אבל

30 ראה: ירושלמי בכורים פ"ב ה"א, סד ע"א; סנהדרין פ"א ה"ז (ה"ה), ל ע"ב; בבלי שבת פט ע"ב; במדבר רבה יח, ד. והשווה בראשית רבה ראש פרשה נח מהדורות תיאודור-אלבק, עמ' 618 ובתעודתו המהדרי שם. ועיין פירושי המשניות להרמב"ם למהדורת ג' ד: "מפי השמועה למדנו שאין חקב"ה מעניש את החייב כח רב אחרת עשרים שנה". וכמו על זה מהר"ף חיות בהנהגותיו לשפת פט ע"ב: "הרי שוקק רבינו ענין זה לחד נאמן בהוראה".

31 ראה קידושין סג סוף ע"ב ונידה מה ע"ב (לעיל הע' 2).

32 ירושלמי סנהדרין פ"ד ה"ז, כב ע"ב. ראה בבית דמשק"י, 1-2 מהדורת ח' רבינן, עמ' 49. הפוסל לעצרת בדין נפשות מי "שלא מלא ימיו לעבור על הפקודים". היינו, מי שהיה פחות מבין עשרים, "אל יקובל ע"ד לוספסיס להלות על פניה". ראה: L.H. Schiffman, *Seafarian Law in the Dead Sea Scrolls*, עמ' 55-56.

33 ראה בבה במרא קנה ע"א, קנה ע"א, וראה: רי"ף לטויג'אנו: רש"י קנה ע"א ד"ה הלכתא: רמב"ם, הלכות מכירה פ"ט ה"י, דהיינו דווקא בנכסי אביו, אבל בנכסים שקנה רשיתו לו במתנה רשאו למכור. אולם רבנו תם בהוספות קנה ע"א ד"ה מוכר, חולק וסובר, דהוא הדין נכסים שקנה אינו יכול למכור. — הטעם להלכה זו הוא, אולי, משום שבמכירת נכסי אבותיו יש משום פגיעה בתחלת המשפחה, ולעיתים גם בתחלת השכס, אבל הרמב"ם שם, ממוקם הלכה זו בדרך אחרת, וראה מגיד משנה שם. וראה: שי' אלבק, "רוב מיעוט ויחידים במשפט החלומדי" — דיני הקטן כמלמד יעקב יסוד של דיני ממונות", שנתון המשפט העברי, א (תשל"ד), עמ' 29 ואילך.

34 חולין כ"ב: "ח"י... מאימתי כשר לעבוד, אבל אחיו הכותים אין מנוחים לו לעבוד עד שיהא בן עשרים". עיין שם. והשווה תוספתא זבחים פ"א ה"ג: "מאימתי כשר לחלק בקדשי מזבת, משיבא שתי שעצרות, אבל אין מקריבינן אותן לעבודה עד שנתמלא זקנו. רב אומר: אומר אני, עד שיהא בן עשרים שנה".

35 ירושלמי סוכה סוף פ"ג ה"ב, נד ע"א, והשווה: תוספתא חגיגה פ"א ה"ג: בבלי תולין כ"ב ע"ב; מסכת סופרים פ"ד ה"ג, מהדורות הוגר, עמ' 267; ר"ש ליברמן, תוספתא כפשוטה, חלק ה', עמ' 1275-1275.